

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УВАРОВА Ганна Шевкетівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,

Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету

У статті розглядаються основні тенденції, критерії і чинники сталого розвитку туризму в Україні через призму використання природних ресурсів, даються рекомендації щодо раціонального використання природних рекреаційно-туристичних ресурсів в умовах ринкової економіки.

Ключові слова: туризм, рекреаційно-туристичне природокористування, сталий розвиток туризму.

Постановка проблеми. Однією з головних ознак світового туризму на сучасному етапі є його сталий розвиток, який знайшов відображення у документах ООН, Всесвітньої туристичної організації і нині є історичним фактом. Сьогодні розуміння сталого розвитку у туристичній галузі все більше набуває комплексного усвідомлення єдності екологічних, соціальних, політичних та економічних проблем [1, 10]. Концепція сталого розвитку туризму успішно реалізується у багатьох країнах світу. Туристичний сектор економіки України в останні роки також демонструє позитивні зміни і стійку динаміку окремих показників. Проте, за умов наявності різноманітних і багатих рекреаційно-туристичних ресурсів, які виступають одним з чинників сталого розвитку туризму, в нашій країні спостерігається критично низький рівень освоєння, експлуатації та віддачі рекреаційно-туристичного потенціалу у порівнянні з іншими туристичними країнами, зокрема Європи. Крім того, у багатьох українських регіонах значно загострилася ситуація, коли ще не організувавши по-справжньому туризм, через забруднення знищується основа його розвитку — природне середовище. А як відомо, розвиток туризму, у першу чергу, залежить від якості довкілля і природного різноманіття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток туризму в Україні у контексті Стратегії сталого розвитку знайшли відображення в дослідженнях В. К. Бабарицької, О. О. Любіцевої, Т. І. Ткаченко, І. В. Смаль, В. В. Смаль, Л. М. Черчик та ін. Останнім часом в українському суспільстві розглядаються усі можливі варіанти реалізації Стратегії сталого розвитку туризму. Зокрема, розкрито стратегічні орієнтири сталого розвитку суб'єктів господарювання у сфері туризму [4, 9], досліджено економічну і соціальну доцільність екотуристичних технологій для сталого розвитку туристичної індустрії [7], обґрунтовано географічний підхід до рекреаційно-туристичного природокористування [5], визначено концептуальні засади формування ринкового механізму управління рекреаційним потенціалом [8, 11]. Проте, недостатньо дослідженою залишається проблема механізмів мобілізації природно-ресурсного потенціалу для потреб туризму.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз тенденцій і ефективності реалізації Стратегії сталого розвитку туризму в Україні, зокрема щодо використання рекреаційно-туристичних ресурсів в умовах ринку.

Виклад основного матеріалу. Конкретна програма дій державних органів, що відповідають за стан туризму і його сталий розвиток, намічена у документі Порядок денний на XXI століття для галузі подорожей і туризму [1, с. 105]. Сталий розвиток туризму, як зазначається у Порядку денному на XXI століття для галузі подорожей і туризму, — це здатність туризму упродовж тривалого періоду зберігати свої кількісні і якісні показники, тобто виправдовувати очікування резидентів і туристів як у короткий, так і більш тривалий період, без шкоди довкіллю тієї території, яка зацікавлена у його розвитку. Крім того, підкреслюється, що сталість у туризмі передбачає позитивний загальний баланс екологічних, соціокультурних та економічних впливів туризму. Наголошується на важливості співробітництва між органами влади, галузями економіки і туристичними організаціями у цьому питанні, демонструються значні переваги від зміщення акценту з екологічного туризму на сталий туризм.

Ці програмні положення знайшли продовження у працях українських учених. На їхню думку, сталість розвитку туризму вбачається у тому, що він займає відповідне положення в суспільній практиці як форма дозвілля, вид економічної діяльності і розвивається на основі збалансованості інтересів: 1) між економічною ефективністю туристичної діяльності, яка потребує розширення меж, прямує до геоторіальності (повсюдності), та збереженням природного довкілля і соціокультурної самобутності народів; 2) між бізнесом, діяльність якого спрямована на отримання максимально можливого за даних умов прибутку, та місцевими громадами і державою, які повинні дбати не тільки про соціально-економічне зростання, а й про збереження для майбутніх поколінь природної і соціокультурної складової туристичної діяльності,

яка, по суті, є ресурсом для його стабільного функціонування [5, с. 191-192].

Отже, сталий розвиток туристичного сектору національної економіки можливий за умови, перш за все, збалансованого освоєння і використання природних рекреаційно-туристичних ресурсів. Зупинимося на аналізі природних ресурсів, як одного з основних чинників реалізації Стратегії сталого розвитку туризму в Україні на сучасному етапі. Як відомо, туристичне природокористування — це процес раціонального використання рекреаційно-туристичних ресурсів для туристичних потреб суспільства. Цей процес виконує наступні функції:

- соціальну — задоволення потреб у рекреації і туризмі;
- економічну — відтворення робочої сили, розширення сфери її застосування, прискорений розвиток туристичної інфраструктури на територіях інтенсивного туристичного природокористування;
- природоохоронну — попередження деградації природно-територіальних комплексів унаслідок туристичної діяльності.

Нині все більшого значення набуває соціальна і природоохоронна функції, які передбачають втілення в життя соціоекологоорієнтованої концепції туристичного природокористування. Головна мета реалізації цієї концепції — екологізація і гуманізація ринку туристичних ресурсів, а відтак паритет соціальних, екологічних та економічних інтересів суспільства [11].

Соціоекологоорієнтований ринок туристичних ресурсів, як зазначає Л. М. Черчик, — це те середовище, в якому сукупність ринкових механізмів забезпечує прийняття та виконання рішень у сфері туристичного природокористування. Такий ринок повинен, у першу чергу, забезпечувати максимальне задоволення не лише індивідуальних, а й суспільних потреб, збереження та відтворення природних і культурно-історичних ресурсів, їх раціональне використання для здобуття відповідного економічного ефекту не тільки сьогодні, а й у довгостроковій перспективі [11, с. 59].

Соціоекологоорієнтований ринок туристичних ресурсів — це складана система. Екологоорієнтовальна складова цієї системи реалізується через встановлення пріоритетів цільового ефективного використання цінних природних туристичних ресурсів, не порушення, а їх відтворення з метою збереження їх для наступних поколінь, запобігання деградації природи, створення екологічно безпечних умов відпочинку [11, с. 60]. Тому, в результаті рекреаційно-туристичного природокористування необхідно намагатися досягти не тільки туристичного, а й екологічного ефекту. Під рекреаційним ефектом слід розуміти якісну дію туристичних ресурсів (лікувально-оздоровчий, спортивний, пізнавальний, розважальний ефекти), в результаті якої задовольняються будь-які рекреаційні потреби людини. Екологічний ефект вимірюється тими змінами у ресурсах і природному середовищі, які відбулися унаслідок їх туристичного використання. Цей ефект визначається співвідношенням між змінами, що відбулися у природному середовищі під час його експлуатації і гранично допустимими (так званими нормативними) змінами [2, с. 185].

Україна має значний природний рекреаційно-туристичний потенціал, який здатен задовольнити різноманітні потреби як вітчизняних, так й іноземних туристів. Це, насамперед, сукупність фізико-географічних умов і об'єктів території: геолого-геоморфологічних, кліматичних, гідрологічних, земельних, мінерально-сировинних, ландшафтних. Так, загальна площа природних комплексів, придатних для рекреації і туризму, становить понад 9 млн. га, що складає близько 15 % від загальної площі країни. Українські природні ландшафти у цілому характеризуються високим рівнем естетичної цінності, що задовольняють потреби туристів.

У країні налічується понад 63 тис. річок, серед яких 9 — великих з площею водозбору понад 50 тис. км². До водних туристичних ресурсів також належать понад 8000 тис. озер і лиманів із загальною площею дзеркала 4021,5 км². Крім того, на території України є понад 28 тис. ставків і 7 великих каналів, загальною протяжністю 1021 км [8, с. 6]. Усі гідрологічні об'єкти мають високий ступінь привабливості та інші цінні властивості для організації рекреації і туризму.

Загальна площа земель лісового фонду — 10,8 млн. га, більшість з яких можуть бути використанні для потреб рекреації. Передбачено збільшення лісистості країни, як важливого показника рекреаційно-туристичної експлуатації лісів до 16,1 %, для чого планується збільшити площу лісів щонайменше на 2–2,5 млн. га [3, с. 68]. Сприятливі кліматичні умови і мінеральні води, експлуатаційні запаси яких становлять 64865,7м³ на добу, є також потужною матеріальною основою організації рекреаційної діяльності в країні.

Для потреб туризму в Україні використовують біосферні природні та етнокультурні центри, різноманітні об'єкти природно-заповідного фонду, на базі яких створюється національна еколого-етнокультурна мережа як фундаментальна структура екологічного туризму.

Проте, маючи значні природні ресурси, Україна не використовує їх належним чином для інтенсифікації розвитку туристичного сектора економіки. За офіційними даними нині їх використання стано-

вить лише 30 % [8, с. 5].

Основними причинами неефективної реалізації можливостей рекреаційно-туристичного потенціалу України, на нашу думку, є: відсутність повної і достовірної інформації про наявні, у першу чергу, природні ресурси у більшості регіонів країни; неконтрольоване і часто незаконне освоєння рекреаційних земель і тому непристосованість природних об'єктів для рекреаційно-туристичних відвідувань; загострення екологічної ситуації в багатьох районах рекреації і, як наслідок, деградація рекреаційних ресурсів.

Як показує практика розвитку туризму в двох базових регіонах України, у Карпатах і Криму, наслідком туристичного природокористування на їх території є серйозне порушення природної рівноваги, руйнування природних систем, яке відбувається внаслідок переважно стихійного туристичного освоєння території. А як відомо, при значних навантаженнях на природу втрачається стійкість природних комплексів, їх здатність протистояти руйнівним впливам. Нині існує багато прикладів негативних змін природи як у Карпатах, так і в Криму. Це веде, врешті-решт й до порушення збалансованого розвитку туризму в цих регіонах.

Відсутність організованих та обладнаних туристичних маршрутів за досить інтенсивного туристичного навантаження призводить не тільки до засмічення територій, а й до додаткового винищення рідкісних видів рослин і тварин. Досить характерним для Карпат є браконьєрство на дичину та рибу (особливо форель). Широкий розвиток туризму і рекреації у Криму, зокрема на узбережжі Чорного моря, часто неконтрольоване розширення курортно-санітарних зон, спричиняють значне зростання загального антропогенного навантаження на водні екосистеми і прибережні ландшафти. А відтак, збільшується кількість і рівні екологічних ризиків у регіоні і зменшується ступінь екологічної безпеки для людей, погіршуються умови водних екосистем.

Основними чинниками, що забезпечуватимуть високу ефективність туристичного природокористування як у зазначених регіонах, так і в Україні у цілому, ми вважаємо, регулювання потужності туристичного потоку по відношенню до рекреаційно-туристичного потенціалу територій; розподіл туристичного потоку упродовж певного відрізка часу: року, сезону, місяця, доби. Перерозподіл туристичних потоків можливий, зокрема, за умови створення додаткових закладів розміщення туристів і введення в експлуатацію нових рекреаційно-туристичних об'єктів.

На ефективність туристичного природокористування впливає також ступінь організованості туристів, рівень їхньої культури та екологічної освіченості. Як зазначають дослідники туристичної діяльності у Криму, самі туристи, їхня поведінка є потужним чинником впливу на природу. Це може призводити до локальних екологічних катастроф, до катастрофічної деградації рослинності, ерозії ґрунтів, зсувів, зникненню пляжів тощо. Усі сумні приклади цих негативних наслідків у Криму можна перераховувати довго [6, с. 6]. Вони ж пропонують такий шлях розв'язання проблеми, як перепідготовку турменеджерів, що володіли б екологічними знаннями і навичками, теорією і практикою сталого розвитку туризму, впровадження загальнокримської програми екологізації туризму і реального впровадження стратегії сталого розвитку. Крім того, важливими заходами природоохоронної діяльності у процесі туристичного природокористування повинні стати спостереження за дотриманням правил поведінки туристів у природі під час проведення туристичних маршрутів; формування їхньої екологічної свідомості, системна робота щодо охорони туристичних і навколишніх територій.

Серед важливих умов мобілізації рекреаційно-туристичного потенціалу України слід виділити також врахування характеру впливу різних видів туризму на навколишнє середовище, обов'язкове визначення туристичної ємності і туристичного навантаження на конкретну територію. З цією метою доцільно спеціально розробляти моделі туристичної діяльності, які б відповідали рекреаційно-туристичному потенціалу конкретної місцевості і об'єктивному туристичному навантаженню на її природу.

Зарубіжний досвід ведення рекреаційно-туристичного господарства показує, що негативний вплив на природні ресурси і довкілля можна знизити і навіть зупинити за рахунок комплексу заходів, що підвищують рівень організації туристичної діяльності. Такими є наявність ефективно діючих об'єктів туристичної інфраструктури (зручних доріг, стоянок транспорту, закладів харчування та інших необхідних об'єктів життєзабезпечення туристів), своєчасне прибирання пляжів, вивіз сміття тощо.

Отже, цілі рекреаційно-туристичної діяльності та екології для досягнення сталого розвитку туризму цілком співпадають. Проте, їх реалізація можлива за умов відповідної державної політики, яка повинна базуватися на дотриманні певних правил або принципів туристичного природокористування. Серед них: принцип ефективного використання природних ресурсів, принцип запобігання екологічній шкоді, принцип екологічної відповідальності, принцип забруднювач платить, на яких будується розвиток туризму у більшості європейських країн.

Дотримання зазначених принципів та усвідомлення необхідності розглядати сталий розвиток туриз-

му у контексті, перш за все, екологічних проблем, сприятимуть масштабним інституційним змінам щодо становлення ринку туристичних ресурсів. При цьому основним механізмом реалізації Стратегії сталого розвитку туризму виступає закріплення рекреаційно-туристичного природокористування належною законодавчою базою. Зокрема, необхідно закріпити законом створення фонду рекреаційно-туристичних земель, визначити головні цілі і завдання фонду, його структуру, права власності на об'єкти фонду, особливості системи управління фондом, порядок стягнення платежів за використання рекреаційно-туристичних земель, страхування екологічних ризиків у рекреаційно-туристичному природокористуванні, обґрунтувати систему контролю за додержанням положень законодавства тощо [11, с. 64-65]. Як зазначає Л. М. Черчик, головними цілями формування фонду є забезпечення умов для реалізації права громадян на відпочинок; запобігання знищенню, погіршенню якісних характеристик рекреаційних земель та окремих ресурсів, їх нераціональному використанню; створення бази для туристичного підприємництва та супутніх видів діяльності; наведення ладу в прийнятті рішень щодо приватизації, купівлі-продажу земель рекреаційно-туристичного призначення [11, с. 61].

Необхідним організаційним заходом є облік тих територій, які використовуються для рекреаційно-туристичних потреб і паспортизація відповідних ресурсів. У паспорті доцільно вказувати не тільки кількісні показники про ресурс, дані про економічну ефективність його використання, а й давати правдиву інформацію про екологічні умови експлуатації та екологічні ризики.

Реалізація інституційних змін передбачає координацію зусиль різних державних і недержавних структур у напрямі підвищення ефективності рекреаційно-туристичного природокористування. Провідна роль тут безумовно належить Міністерству культури та туризму, Державному комітету із земельних ресурсів, Управлінням водного і лісового господарства. Основною метою їх діяльності є встановлення оптимальних критеріїв використання природних ресурсів у туристичних цілях.

Важливе значення щодо використання природних ресурсів у сфері туризму має також діяльність місцевих органів управління, громадських і приватних організацій, які розробляють і реалізують програми розвитку конкретних територій з метою рекреації і туризму. Їхня співпраця з природоохоронними органами забезпечить комплексність дій із збалансованого природокористування. При цьому основними організаційними формами освоєння та використання природних рекреаційно-туристичних ресурсів в умовах ринку повинні стати ділові мережі, кластери, рекреаційно-туристичні парки, регіональні туристичні корпорації.

Подальше дослідження проблеми рекреаційно-туристичного природокористування є особливо актуальним для депресивних районів України, де ресурсні можливості території використовуються недостатньо і переважно екстенсивно, часто не приділяється належна увага збереженню навколишнього середовища.

Висновки. Врахування зазначених чинників рекреаційно-туристичного природокористування, проведення системних заходів щодо екологізації туристичної діяльності та відповідних інституційних змін сприятиме сталому розвитку туризму в нашій державі на основі збалансованості інтересів усіх учасників процесу. Реалізація Стратегії сталого розвитку туризму як інтеграції економічних, соціальних та екологічних цілей становитиме надійне підґрунтя для євроінтеграційного процесу України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабарицька В. К. Туристична діяльність кінця ХХ – початку ХХІ ст. і концепція сталого розвитку // Україна: географічні проблеми сталого розвитку: Зб. наук. праць. – К.: Обрії, 2004. – Т. 3. – С. 103-104.
2. Блага М. М. Эколого-рекреационная эффективность природопользования: основные факторы // Україна: географічні проблеми сталого розвитку: Зб. наук. праць. – К.: Обрії, 2004. – Т. 3. – С. 185-187.
3. Гальчинський А. С., Геєць В. М. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки). Шляхи Європейської інтеграції. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 406 с.
4. Иванух Р., Жученко В. Стратегические проблемы развития рекреационно-туристического комплекса Украины // Економіка України. – 1998. – № 1. – С. 65-70.
5. Олійник Я. Б., Шищенко П. Г., Любіцева О. О. та ін. Стратегія сталого розвитку туризму в Україні: географічний підхід // Географія в інформаційному суспільстві: Зб. наук. праць. – К.: Обрії, 2008. – Т. 1. – С. 191-199.
6. Ревин С. Ф., Шадрин Н. В. Переход к устойчивому развитию туризма: проблемы и специалисты для их решения. // Культура народов Причерноморья. – 2000. – № 12. – С. 66-67.
7. Смаль В. В., Смаль І. В. Туризм і сталий розвиток // Вісник ЛНУ, Серія Географічна. – 2005. – Вип. 32. – С. 163-173.
8. Стеченко Д. М. Передумови і напрямки формування туристичного ринку України // Туризм: теорія і практика. – 2005. – № 1. – С. 5-11.
9. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу. – К.: КНТЕУ, 2009. – 463 с.
10. Туризм и устойчивое развитие. Доклад Генерального секретаря ООН / Комиссия по устойчивому развитию. Сессия (7, 1999). – Нью-Йорк: ООН, 1999.
11. Черчик Л. М. Інституційні зміни в умовах становлення ринку рекреаційних ресурсів // Економіка України. – 2006. – № 4. – С. 59-65.

Уварова А. Ш. Устойчивое развитие туризма в контексте рекреационно-туристического природопользования / Институт международных отношений Национального авиационного университета.

В статье рассматриваются основные тенденции, критерии и факторы устойчивого развития туризма в Украине через призму использования природных ресурсов, даются рекомендации по рациональному использованию рекреационно-туристических ресурсов в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: туризм, рекреационно-туристическое природопользование, устойчивое развитие туризма.

Uvarova G. S. Steady development of tourism in the context of recreational-tourist management of natural resources / Institute of International Relations National Aviation University.

The article analyses main trends, criteria, factors of steady development of tourism in Ukraine through exploitation of natural resources, gives recommendations concerning rational nature management at market economy conditions.

Key words: tourism, recreation and nature tourism, sustainable tourism development.